

บทที่ 2

ทัศนะทางจริยศาสตร์ของขงจื้อ

ขงจื้อเป็นบุคคลผู้ทรงอิทธิพลและมีบทบาทต่ออารยธรรมจีนที่สืบเนื่องมาหลายพันปี ในทางปรัชญาจีนขงจื้อถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของปรัชญาจีนและเป็นผู้ที่พิจารณาประเด็นเกี่ยวกับ “เต๋า” หรือ “มรรคาวีธี” ที่มนุษย์ควรปฏิบัติในเชิงปรัชญาเป็นคนแรก และจากประเด็นดังกล่าวทำให้ขอบเขตทางปรัชญาและทัศนะทางจริยศาสตร์ของขงจื้อมีจุดเริ่มต้นและมุ่งเน้นประเด็นทางจริยศาสตร์อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ การกระทำของมนุษย์และการมีชีวิตที่ดีของมนุษย์เป็นสำคัญ

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการศึกษาทัศนะทางจริยศาสตร์ของขงจื้อโดยรวม เพื่อสร้างความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิดทางจริยศาสตร์ของขงจื้อ โดยผู้วิจัยอาศัยคำถามทางจริยศาสตร์ 3 คำถามนำไปสู่การศึกษาทัศนะทางจริยศาสตร์ของขงจื้อ ได้แก่คำถามที่ว่า เป้าหมายของจริยศาสตร์ของขงจื้อคืออะไร ชีวิตที่ดีมีลักษณะอย่างไร และแนวทางไปสู่การมีชีวิตที่ดีประกอบด้วยอะไรบ้าง ซึ่งน่าจะช่วยให้สามารถเข้าใจแก่นที่สำคัในคำสอนของขงจื้อ เช่น วิทยุณขน มนุษยธรรม จารีต และความถูกต้องในแง่มุมทางจริยศาสตร์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เนื้อหาของบทนี้แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ส่วนแรกผู้วิจัยกล่าวถึงประวัติของขงจื้อโดยสังเขป ส่วนที่สองคือขอบเขตและคำถามพื้นฐานทางปรัชญาของขงจื้อ ส่วนที่สามคือเป้าหมายของจริยศาสตร์ของขงจื้อเรื่องการมีชีวิตที่ดี และส่วนที่สี่คือมโนทัศน์พื้นฐานทางจริยศาสตร์ของขงจื้อ อันได้แก่ มนุษยธรรม จารีต และความถูกต้อง

2.1 ชีวิตประวัติของขงจื้อโดยสังเขป

ขงจื้อหรือขงจื้อ* (Kǒngzǐ 孔子(551-479 B.C.)) มีแซ่ข่ง (Kǒng 孔) ชื่อตัวว่าชิว (Qiū 丘) ชื่อรองว่าจ้งหนี (Zhòngní 仲尼) คำว่าจื้อหรือจื่อ (zǐ 子) หรือฟู่จื่อ (Fūzǐ 夫子) เป็นคำเรียกที่แสดงการยกย่องมีความหมายว่า “อาจารย์” ขงจื้อหรือขงฟู่จื่อจึงหมายถึง “ท่านอาจารย์ข่ง” อัน

* การถอดเสียงภาษาจีนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อาศัยสัญลักษณ์การถอดเสียงภาษาจีนแมนดาริน (ภาษาจีนกลาง) เป็นอักษรโรมันตามระบบพินอิน (Pinyin Romanization) ยกเว้นชื่อขงจื้อ และคำว่า เต๋า ซึ่งผู้วิจัยไม่ได้ใช้ว่า “ขงจื้อ” และ “เต๋า” ตามการถอดเสียงภาษาจีนแมนดาริน หากแต่คงใช้ว่า “ขงจื้อ” และ “เต๋า” ในสำเนียงภาษาจีนแต้จิ๋วด้วยเห็นว่าเป็นชื่อที่รู้จักคุ้นเคยโดยทั่วไป

เป็นคำเรียกยกย่องโดยสานุศิษย์ของท่าน ส่วน "Confucius" นั้นเป็นชื่อภาษาละตินที่มาจากคำว่า ขงฟู่จื่อ¹

ขงจื้อมีชีวิตอยู่ในปลายยุคชุนชิว (Chūnqiū 春秋 Spring and Autumn Period ตรงกับ ช่วง 722-481 ก่อนคริสตกักราช) สมัยราชวงศ์โจวตะวันออก (ตงโจว Dōngzhōu 東周) อันเป็น ช่วงที่ระบบศักดินาและพระราชอำนาจของราชวงศ์โจวเสื่อมลง เกิดศึกสงครามระหว่างนครรัฐ ต่างๆ อยู่ตลอดเวลาเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ สภาพบ้านเมืองและสังคมสมัยนั้นเต็มไปด้วยความ วุ่นวาย ขงจื้อเกิดในปี 551 ก่อนคริสตกักราชที่รัฐหลู่ เมืองโจว (ปัจจุบันคืออำเภอซีวู่ฝู มณฑลซาน ตง) บิดานามว่าสุเหลียงเหอ มารดานามว่าหยวนเจิงจ้าย เชื่อกันว่าบรรพชนของท่านเดิมเป็นขุน นางเชื้อพระวงศ์ของรัฐซ่งที่สืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์ซางและอพยพไปตั้งรกรากในรัฐหลู่ เมื่อ ขงจื้ออายุได้ 3 ปี บิดาได้ถึงแก่กรรม ชีวิตในวัยเด็กของขงจื้อมีฐานะยากจนมาก แต่มารดาของ ท่านปลูกฝังและสนับสนุนในการศึกษาร่ำเรียนเพื่อให้ขงจื้อมีความรู้และมีคุณธรรม ขงจื้อรักการ แสวงหาความรู้เป็นอย่างยิ่ง ท่านได้กล่าวถึงตนเองว่า "ในหมู่บ้านขนาดสิบครัวเรือน ย่อมมีคนชื่อ ถือสัจจะเหมือนเรา แต่จะไม่พบใครเลยที่รักการเรียนรู้เท่าเรา"² เนื่องจากรัฐหลู่เป็นรัฐที่ปกครอง โดยทายาทของโจวกงผู้วางระเบียบและกฎเกณฑ์จารีตและอารยธรรมราชวงศ์โจว อีกทั้งได้ชื่อว่าเป็น ศูนย์กลางและเป็นแหล่งรวบรวมอารยธรรมราชวงศ์โจวที่สมบูรณ์ที่สุด ในขณะที่อารยธรรม ราชวงศ์โจวในรัฐอื่นค่อยๆ เสื่อมสลายไป การเติบโตในรัฐหลู่จึงทำให้ขงจื้อได้มีโอกาสศึกษาร่ำ เรียน จนมีความรู้และความรักในอารยธรรมของราชวงศ์โจวอย่างลึกซึ้ง³

หลังจากนั้น ขงจื้อมีโอกาสเข้ารับราชการเป็นขุนนางผู้น้อยในตำแหน่งผู้ดูแลยุ่งางและ ที่ดินสาธารณะของรัฐหลู่ แต่ด้วยความวุ่นวายทางการเมืองขงจื้อจึงหันไปสอนหนังสือและมีผู้มา ฝากตัวเป็นศิษย์จำนวนมาก ขงจื้อได้สั่งสอนและถ่ายทอดความรู้แก่ศิษย์ทุกคนโดยไม่แบ่งชนชั้น ดังที่ท่านกล่าวว่า "เราไม่ปฏิเสธการสั่งสอนใครก็ตามที่สมัครใจนำมาแม้เนื้อแห้งห่อเดียวมาเป็นค่า ครู"⁴ ต่อมาในปี 501 ก่อนคริสตกักราช ขงจื้อได้รับราชการในตำแหน่งสูงเป็นมหามนตรีแห่งรัฐหลู่ และลาออกในเวลาต่อมาด้วยเห็นว่าหลู่ติงกงเจ้านครรัฐหลู่ไม่สนใจกิจการบ้านเมือง จากนั้นขงจื้อ

¹ Fung Yu Lan, *A History of Chinese Philosophy*, vol.1: The Period of Classical Learning, trans. Derk Bodde (Princeton: Princeton University Press, 1983), p. 43.

² สุวรรณฯ สถาอานันท์, *หลุนอี่ว: ขงจื้อสอนทนา* (เอกสารไมตีพิมพ์เผยแพร่), เล่มที่ 15 บทที่ 27.

³ Fung Yu Lan, *A History of Chinese Philosophy*, vol.1: The Period of Classical Learning, trans. Derk Bodde, pp. 54-55.

⁴ สุวรรณฯ สถาอานันท์, *หลุนอี่ว: ขงจื้อสอนทนา*, เล่มที่ 7 บทที่ 7.

ได้ออกเดินทางไปยังนครรัฐต่างๆพร้อมกับลูกศิษย์เพื่อเสนอแนวความคิดทางการเมืองของตนต่อ
เจ้านครรัฐต่างๆเป็นเวลาถึง 13 ปี แต่ทว่าต้องพบกับความผิดหวังเพราะบรรดาเจ้านครรัฐเหล่านั้น
ล้วนแต่ปฏิเสธแนวความคิดของขงจื้อ นอกจากนี้ในระหว่างทางขงจื้อยังถูกลอบปองร้ายหลายครั้ง
ในบั้นปลายชีวิต ขงจื้อได้เดินทางกลับรัฐหลู่และอุทิศตนให้กับการสั่งสอนลูกศิษย์ ขงจื้อถึงแก่
กรรมเมื่ออายุ 73 ปี ในปี 479 ก่อนคริสตศักราช

งานนิพนธ์ของขงจื้อ เชื่อกันว่าขงจื้อเป็นผู้เรียบเรียง *คัมภีร์ทั้ง 6* (ฉี่จิง Liùjīng 六經
The Six Classics) อันได้แก่ *คัมภีร์กวีนิพนธ์* (ชือจิง Shījīng 詩經 The Book of Poetry) *คัมภีร์
ประวัติศาสตร์* (ชู่จิง Shūjīng 書經 The Book of Documents) *คัมภีร์จารีต* (หลี่จิง Lǐjīng 禮
經 The Book of Rituals) *คัมภีร์แห่งการเปลี่ยนแปลง* (อี้จิง Yìjīng 易經 The Book of
Changes) *คัมภีร์ดนตรี* (เยว่จิง Yuèjīng 樂經 The Book of Music) และ *ชุนชิว* (Chūnqiū 春
秋 The Spring and Autumn Annuals)*

หนังสือ "*หลุนอี่ว* (Lúnyǔ 論語 *The Analects*)" เป็นหนังสือที่เรียบเรียงขึ้นโดยเหล่า
สานุศิษย์ของท่านภายหลังจากที่ท่านถึงแก่กรรม โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำสนทนาระหว่างขงจื้อกับ
บุคคลต่างๆ รวมถึงคำสอนของสานุศิษย์ที่สำคัญของขงจื้อ "*หลุนอี่ว*" ประกอบด้วยเนื้อหาทั้งหมด
20 เล่ม (หรือบทใหญ่) มีจำนวนบทย่อยทั้งหมดราว 500 บท นักวิชาการทางปรัชญาจีนถือกันว่า
หนังสือ "*หลุนอี่ว*" เล่มนี้เป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทางปรัชญาของขงจื้อที่น่าเชื่อถือ
ที่สุด⁵ และในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับทัศนะเรื่องอารมณณ์กับจริยศาสตร์ของขงจื้อ ผู้วิจัยได้ศึกษา
จากเนื้อหาความคิดทางปรัชญาของขงจื้อตามที่ปรากฏใน "*หลุนอี่ว*" เป็นสำคัญ

2.2 ขอบเขตและคำถามพื้นฐานทางปรัชญาของขงจื้อ

ปรัชญาจีนมีจุดเริ่มต้นในยุคชุนชิว อันเป็นช่วงที่ระบบศักดินาและอำนาจของราชวงศ์โจว
เสื่อมลง เกิดศึกสงครามระหว่างนครรัฐต่างๆ อยู่ตลอดเวลาเพื่อขยายอำนาจและแย่งชิงความเป็น
ใหญ่ สภาพบ้านเมืองและสังคมสมัยนั้นจึงเต็มไปด้วยความสับสนวุ่นวาย ประชาชนดำรงชีวิตอยู่

* ปัจจุบันมีข้อถกเถียงกันว่าขงจื้ออาจจะไม่ใช่ผู้เรียบเรียงคัมภีร์ทั้ง 6 โปรดดู Fung Yu-lan, *The Short History of Chinese Philosophy*, ed. Derk Bodde (New York: The Free Press, 1976), pp. 38-40. และใน Fung Yu-lan, *A History of Chinese Philosophy*, vol.1: The Period of Classical Learning, trans. Derk Bodde, pp. 46-49.

⁵ Benjamin I. Schwartz, *The World of Thought in Ancient China* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1985), p. 61.

อย่างยากลำบากเพราะผลกระทบจากการเกิดสงครามต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน สามารถกล่าวได้ว่าปัจจัยทางด้านสังคมดังกล่าวได้ส่งผลอย่างมากต่อทัศนคติของนักคิดนักปรัชญาจีนในยุคนั้น ศาสตราจารย์ เอ ซี แกรห์ม (A.C. Graham) นักวิชาการทางด้านปรัชญาจีนได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคำถามทางปรัชญาของปรัชญาจีนว่า

คำถามที่สำคัญยิ่งสำหรับนักปรัชญาจีนทั้งหมดไม่ใช่คำถามเรื่อง “ความจริงคืออะไร (What is the Truth?)” ของนักปรัชญาตะวันตก แต่เป็นคำถาม “มรรควิธีอยู่ที่ใด (Where is the Tao?)” คือมรรควิธีในการทำให้รัฐมีระเบียบและชี้นำชีวิตของบุคคล⁶

เมื่อสังคมอยู่ในสภาพที่สับสนไร้ระเบียบ สิ่งที่สำคัญที่สุดจึงเป็นการแสวงหา “เต๋า (dào)” หรือ “มรรควิธี” คือหนทางที่จะชี้นำและเป็นทางออกในการดำเนินชีวิตของมนุษย์เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชีวิตและสร้างสังคมที่มีระเบียบ ปรัชญาจีนไม่ได้มีจุดเริ่มต้นคำถามทางปรัชญาด้วยคำถามเชิงอภิปรัชญาเป็นสำคัญดังเช่นจุดเริ่มต้นของปรัชญาตะวันตกที่พยายามแสวงหา “ความจริงสูงสุด” ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์และอยู่แยกต่างหากออกไปจากวิถีชีวิตมนุษย์ที่ดำรงอยู่ในสังคม* แต่เป็นคำถามที่อิงอยู่กับชีวิตและสังคมมนุษย์เป็นพื้นฐาน คำถามเรื่องมรรควิธีโดยตัวมันเองคือคำถามที่ว่า “ชีวิตมนุษย์ควรจะเป็นอย่างไร” หรือ “ชีวิตที่ดีที่ควรแสวงหาเป็นอย่างไร” และ “มนุษย์ควรจะทำอย่างไรจึงจะนำไปสู่การมีชีวิตที่ดี” เมื่อพิจารณาในแง่มุมมองทางปรัชญาจะเห็นได้ว่าคำถามเหล่านี้คือประเด็นคำถามทางจริยศาสตร์เรื่องการมีชีวิตที่ดีและวิถีทางไปสู่การมีชีวิตที่ดี ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าปรัชญาจีนยุคคลาสสิกเริ่มต้นที่การไตร่ตรองและถกเถียงปัญหาทางปรัชญาเกี่ยวกับประเด็นทางจริยศาสตร์เป็นสำคัญ

⁶ A.C. Graham, *Disputers of the Tao* (La Salle, Illinois: Open Court, 1991), p. 3.

* ปรัชญากรีกในยุคแรกของพวกไอโอเนียน เช่น ธาเลส (Thales) อแนกซิเมนีส (Anaximenes) และ อแนกซิแมนเดอร์ (Anaximander) ตั้งคำถามเกี่ยวกับ “ความจริงสูงสุด (The Ultimate Reality)” หรือแสวงหา “ปฐมธาตุ (The First Element)” ที่เป็นแก่นแท้ของจักรวาล เป็นที่มาของสรรพสิ่งทั้งปวง และอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ นักปรัชญาเหล่านี้ให้คำตอบเรื่อง “ความจริงสูงสุด” หรือ “ปฐมธาตุ” ต่างกัน เช่น ธาเลสเสนอว่าปฐมธาตุคือ น้ำ อแนกซิเมนีสเสนอว่าเป็นอากาศ ส่วนอแนกซิแมนเดอร์เสนอว่าเป็นสสารที่ปราศจากรูปร่าง โบรดดู Samuel Enoch Stumpf, *Socrates to Sartre: A History of Philosophy*, 6th ed. (Boston, Massachusetts: McGraw-Hill, 1999), pp. 6-10.

ขงจื้อ เป็นบุคคลที่ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของปรัชญาจีน อีกทั้งเป็นบุคคลแรกที่หยิบยกประเด็นปัญหาเรื่อง “มรรควิธี” ซึ่งเป็นแนวทางที่มนุษย์ควรปฏิบัติหรือ “มรรควิธีที่มนุษย์ควรจะใช้ชีวิต”⁷ ขึ้นมาพิจารณาในทางปรัชญา ขอบเขตความคิดทางปรัชญาของขงจื้อมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่การพิจารณาเกี่ยวกับเรื่องของมนุษย์ การกระทำของมนุษย์และการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นประเด็นคำถามทางจริยศาสตร์ ปรัชญาของขงจื้อไม่ตั้งคำถามในเชิงอภิปรัชญาเพื่อแสวงหาความจริงที่อยู่นอกขอบเขตของมนุษย์ แม้ดูเหมือนว่าขงจื้อยอมรับเรื่องของสิ่งเหนือธรรมชาติ คือ สวรรค์หรือเทียน (tiān 天) เทวดา ภูตผี รวมทั้งวิญญาณบรรพชนอยู่ในที่ แต่กระนั้นขงจื้อก็เลือกที่จะอยู่ห่างๆ ไม่กล่าวถึงสิ่งเหล่านี้⁸ ทักษะทางปรัชญาของขงจื้อเกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์เป็นสำคัญและไม่ได้แยกออกจากบริบทในชีวิตจริงของมนุษย์ แม้ว่าขอบเขตทางปรัชญาของขงจื้อจำกัดอยู่ที่ประเด็นทางจริยศาสตร์ แต่จริยศาสตร์ของขงจื้อไม่ได้มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การหาเกณฑ์ตัดสินคุณค่าในการกระทำของมนุษย์ที่เน้นการหาหลักการ (Principle) ที่เป็นกฎสากลและใช้ตัดสินคุณค่าของการกระทำได้ทุกกรณี แต่เน้นเรื่องเกี่ยวกับการมีชีวิตที่ดีและแนวทางไปสู่เป้าหมายของการมีชีวิตที่ดีซึ่งมนุษย์พึงปฏิบัติและสามารถปฏิบัติได้ในสถานการณ์ต่างๆ ในชีวิตจริง

หากเป้าหมายทางจริยศาสตร์ของขงจื้อเป็นการแสวงหาการมีชีวิตที่ดี คำถามคือ ขงจื้อมีอุดมคติต่อการมีชีวิตที่ดีอย่างไร และวิถีทางที่จะนำไปสู่การมีชีวิตที่ดีคือ “เต๋า” หรือมรรควิธีในความคิดของขงจื้อคืออะไร สำหรับขงจื้อชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มี “เหอ (hé 和)” หรือความกลมกลืน (harmony) ทั้งในระดับปัจเจกและในระดับสังคมคือ ในระดับปัจเจก ชีวิตที่ดีคือการเป็นบุคคลที่มีความกลมกลืนทั้งในด้านจริยธรรม สติปัญญา และมีจริยวัตรที่ดีงาม ซึ่งขงจื้อเรียกว่า “วิญญูชน” หรือ “จวินจื่อ” อาจกล่าวได้ว่าการมีชีวิตที่ดีคือ ชีวิตที่ได้ขัดเกลาและพัฒนาความสามารถในด้านต่างๆ โดยเฉพาะในทางศีลธรรมจนกลายเป็นวิญญูชน ส่วนในระดับสังคมคือการมีชีวิตในสังคมที่ดี มีความกลมกลืนและเป็นชุมชนทางศีลธรรม และแนวทางที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันคือคำสอนทางจริยธรรมต่างๆ ที่ขงจื้อสั่งสอนศิษย์ ได้แก่ มนุษยธรรมหรือ เหวิน (rén 仁) จาริตหรือหลี่ (lǐ 禮) และความถูกต้องหรืออี้ (yì 義) ซึ่งถือได้ว่าเป็นมโนทัศน์พื้นฐานทางจริยศาสตร์ของขงจื้อนั่นเอง

2.3 เป้าหมายของจริยศาสตร์ของขงจื้อ

จากคำถามเรื่อง “มรรควิธี” จะเห็นได้ว่าเป้าหมายของจริยศาสตร์ของขงจื้อไม่ได้เน้นการหาหลักการสูงสุดทางจริยธรรมซึ่งเป็นหลักในการตัดสินการกระทำของมนุษย์ หากแต่เป็นการหา

⁷ Bryan Van Norden, “The Dao of Kongzi,” *Asian Philosophy* 12, No. 3 (2002): 157.

⁸ สุวรรณภา สดาอานันท์, หลุนอี่วี่: ขงจื้อสอนทนา, เล่มที่ 6 บทที่ 20.

เป้าหมายของการมีชีวิตที่ดีทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมคือ ชีวิตที่ได้ผ่านการกล่อมเกลาทางศีลธรรมจนกลายเป็นวิญญาณซึ่งเป็นบุคคลทางศีลธรรม และชีวิตที่ดีในสังคมที่ดีซึ่งเป็นชุมชนทางศีลธรรมที่ดำเนินไปอย่างสอดคล้องตามมรรควิธีอันถูกต้อง

2.3.1 วิญญาณหรือจวินจื่อ

คำว่า "วิญญาณ" หรือ "จวินจื่อ (jūnzǐ 君子)" มาจากคำว่า จวิน (jūn 君) หมายถึง "ขุน" ที่เป็นผู้ปกครองหรือเจ้าชาย ส่วน จื่อ (zǐ 子) หมายถึง บุตร โดยศัพท์ "จวินจื่อ" หมายถึง บุตรของผู้ปกครอง หรือบุตรของผู้ดีที่เป็นกลุ่มผู้ปกครอง เชื้อพระวงศ์ หรือชนชั้นขุนนาง ความหมายดังกล่าวมีนัยยะทางโครงสร้างชนชั้นของสังคมเดิม ในยุคก่อนสมัยขงจื้อการเป็นจวินจื่อเป็นสิ่งที่ได้มาโดยกำเนิด แต่ขงจื่อได้ให้ความหมายทางจริยธรรมแก่คำว่า "จวินจื่อ" ใหม่ "จวินจื่อ" หรือวิญญาณในความหมายของขงจื่อหมายถึงผู้ที่ได้รับการศึกษาขัดเกลาทางศีลธรรมมาเป็นอย่างดี และเปี่ยมด้วยคุณธรรม ขงจื่อไม่ได้จำกัดว่าผู้ที่เป็นวิญญาณจะต้องมีสถานะทางสังคมสูงดังเช่นในความหมายดั้งเดิม แต่ทุกคนสามารถเป็นวิญญาณได้เท่าเทียมกันโดยไม่จำกัดชนชั้น หากได้ศึกษาร่ำเรียนและขัดเกลาตนเองเป็นนิจ

กล่าวได้ว่าวิญญาณในทัศนะของขงจื่อมีลักษณะการเป็นบุคคลที่มีคุณธรรม (virtuous person) และเป็นเลิศในทางศีลธรรม (moral excellence) อันประกอบด้วยคุณลักษณะหรือลักษณะทางคุณธรรมต่างๆ เช่น เป็นผู้ที่มีมนุษยธรรมหรือคุณธรรมต่างๆ เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเคารพบนอบ ความกรุณา⁹ เป็นผู้ยึดมั่นในมนุษยธรรมทุกสถานการณ์ "วิญญาณไม่กระทำสิ่งที่ขัดกับมนุษยธรรมแม้เพียงช่วงเวลาอาหารมือเดียว"¹⁰ วิญญาณเป็นผู้ที่มีปัญญา มีความถูกต้องเที่ยงธรรม¹¹ มีจรรยาบรรณทางดงาม¹² ปฏิบัติตนตามจารีต¹³ และเป็นผู้ที่เปี่ยมไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ เช่น มีความยินดีในการร่ำเรียนและได้พบมิตรสหาย¹⁴ มีความกังวลใจเมื่อตนไร้ความสามารถ¹⁵ มีความรักทั้งในการเรียนรู้และรักเพื่อนมนุษย์ทุกคน¹⁶ เป็นต้น ลักษณะทาง

⁹ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 5 บทที่ 15.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 4 บทที่ 5.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 4 บทที่ 10.

¹² เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 7.

¹³ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 15 บทที่ 17.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 1 บทที่ 1.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 15 บทที่ 18.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 1 บทที่ 6.

คุณธรรมของวิญญูชนเหล่านี้เป็นลักษณะทางคุณธรรมทั้งภายในตัวบุคคล คือ สภาวะทางคุณธรรม การมีอารมณ์ความรู้สึกที่อยู่ภายใน และลักษณะภายนอก เช่น การเป็นผู้มีจารีต มีจริยวัตรที่ตรงตามรวมเข้าด้วยกัน และมีความกลมกลืนหรือเหอสอดประสานกันในความแตกต่างระหว่างมนุษย์ "จวินจื่อ" จะสามารถแสดงออกถึงคุณลักษณะต่างๆทางคุณธรรมเหล่านี้ได้ในสถานการณ์และบริบทเฉพาะที่แตกต่างกันไป คุณลักษณะเหล่านี้เป็นสิ่งที่วิญญูชนจะได้มาจากการขัดเกลาทางศีลธรรมที่เกิดขึ้นในการมีความสัมพันธ์และดำรงอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม

เมื่อวิญญูชนหมายถึงบุคคลที่มีคุณธรรม ผู้ที่มีลักษณะตรงข้ามกับวิญญูชนคือเสี่ยวเหริน (xiǎorén 小人) ซึ่งเป็นผู้ที่ไร้คุณธรรม ขาดสติปัญญาและคิดถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตัว* หรือก็คือผู้ที่ขาดคุณลักษณะทางคุณธรรม คนเหล่านี้อาจจะเป็นผู้ที่มีสถานะทางสังคมสูง โดยตำแหน่งทางสังคมอาจเป็น "จวินจื่อ" แต่สำหรับขงจื่อคนเหล่านี้เมื่อขาดซึ่งคุณลักษณะทางคุณธรรมก็เป็นได้เพียงเสี่ยวเหริน ในทางกลับกันผู้ที่มีสถานะด้อยต่ำทางสังคมและมีฐานะยากจนแต่มีคุณธรรมสูงส่งคือ ผู้ที่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นวิญญูชน เช่น เหียนหนุย** ศิษย์คนสำคัญของขงจื่อที่ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เปี่ยมด้วยมนุษยธรรมและรักในการเรียนรู้¹⁷ เป็นต้น

วิญญูชนยังมีสถานะเป็นบุคคลทางศีลธรรม (moral person) ด้วย เพราะวิญญูชนคือผู้ที่สามารถแยกแยะและตัดสินใจคุณค่าทางศีลธรรมของการกระทำต่างๆ ได้ด้วยตนเองว่าสิ่งใดถูกต้องเหมาะสมหรือควรกระทำหรือไม่ อีกทั้งยังสามารถที่จะเลือกที่จะกระทำสิ่งต่างๆ ได้ด้วยตนเองโดยมีอิสระ ไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับคนหมู่มากหรือค่านิยมทางสังคมและมีความหนักแน่นมั่นคงทางคุณธรรม¹⁸ ในการตัดสินใจและเลือกกระทำของวิญญูชนอาจจะแตกต่างไปจากบุคคลทางศีลธรรม

* ในหลุนอิว ขงจื่อมักกล่าวถึงเสี่ยวเหรินในลักษณะที่ตรงข้ามกับวิญญูชนเสมอ เช่น เล่มที่ 2 บทที่ 4, เล่มที่ 4 บทที่ 11, เล่มที่ 7 บทที่ 36, เล่มที่ 13 บทที่ 25, เล่มที่ 14 บทที่ 7 เป็นต้น

** เหียนหนุย (Yánhuí 顏回) ศิษย์คนสำคัญของขงจื่อ แซ่เหียน มีชื่อตัวว่า "หนุย" และอีกชื่อหนึ่งว่า "ยวน (Yuān 淵)" ในตัวบทของหลุนอิว จึงปรากฏชื่อเรียกทั้ง "เหียนหนุย" และ "เหียนยวน" ซึ่งหมายถึงบุคคลเดียวกัน ขงจื่อจะเรียก เหียนหนุยว่า "หนุย" เช่น ในเล่มที่ 5 บทที่ 18 บางบท เช่น เล่มที่ 12 บทที่ 1 จะเรียกว่า "เหียนยวน" ส่วนในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เมื่อกล่าวถึง "เหียนหนุย" ผู้วิจัยจะขอใช้ "เหียนหนุย" ทั้งหมด ยกเว้นที่ปรากฏในบทแปลบางบทซึ่งอาจปรากฏว่าใช้ "เหียนยวน"

¹⁷ สุวรรณดา สถาอานันท์, หลุนอิว: ขงจื่อสนทนา, เล่มที่ 5 บทที่ 8, เล่มที่ 6 บทที่ 2, เล่มที่ 6 บทที่ 5.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 15 บทที่ 36.

แบบค่านิยมที่ต้องใช้เหตุผลและยึดกฎสากลในการปฏิบัติ¹⁹ เพราะวิญญาณชนไม่ได้ยึดถือกฎเกณฑ์ตายตัว หากแต่ความสามารถในการตัดสินใจและการเลือกเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และบุคคลในความสัมพันธ์ และมีมิติของความละเอียดอ่อนและอ่อนไหวในทางอารมณ์อย่างถูกต้องเหมาะสม เช่น ในความสัมพันธ์กับบิดามารดา วิญญาณชนย่อมเลือกที่จะทำในสิ่งที่เปี่ยมไปด้วยความรักและความเคารพต่อบิดามารดาอย่างเหมาะสม ไม่ทิ้งหลักของคุณธรรมคือความกตัญญู โดยอาจเลือกที่จะทดแทนบิดาอย่างสุภาพแทนที่จะดำเนินคดีเตียนท่าน เพราะวิญญาณชนย่อมรักและเคารพบิดามารดาแม้จะต้องลำบากและเป็นทุกข์ใจ²⁰ ความสามารถในการตัดสินใจประเมินค่าและเลือกที่จะกระทำแสดงให้เห็นว่าวิญญาณชนนั้นเป็นบุคคลที่มีความสามารถในการกำหนดตนเอง (autonomy) หรือเป็นตัวตนที่สามารถกำหนดตนเองได้ (autonomous self)* เช่นกัน หากว่าได้พัฒนาศักยภาพทางศีลธรรมของตนไปในระดับหนึ่งซึ่งสามารถใช้สติปัญญาแยกแยะสิ่งต่างๆ ได้ด้วยตนเอง

นอกจากนี้ วิญญาณชนในทัศนะของขงจื๊อยังถือเป็นบุคคลในอุดมคติทางจริยธรรม และเป็นต้นแบบทางศีลธรรมที่สามารถเป็นไปได้และเข้าถึงได้ รวมทั้งเป็นแบบอย่างทางศีลธรรมให้ผู้อื่นปฏิบัติตามและขัดเกลา แม้วิญญาณชนจะไม่ใช่มนุษย์ที่มีคุณธรรมอันสมบูรณ์ในทุกด้านเช่นเดียวกับปราชญ์ (sage) หรือเชิงเหริน (shèngrén 聖人) อันได้แก่ กษัตริย์ในตำนานอย่างเช่น พระเจ้าเหยา, พระเจ้าซุ่น และพระเจ้าอู่ รวมทั้งผู้มีคุณธรรมสูงส่งอย่างโจวกง บุคคลเหล่านี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีสติปัญญาสูงส่งและมีคุณธรรมอันสมบูรณ์ ในขณะที่วิญญาณชนคือบุคคลที่อาจทำผิดพลาดหรือมีข้อบกพร่องได้แต่ก็สามารถตรวจสอบตนเองเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของตนและขัดเกลาตนเองให้ดียิ่งขึ้น²¹ ในยุคสมัยที่บ้านเมืองสับสนวุ่นวาย ศีลธรรมในสังคมเสื่อมถอยอย่างยุคชุนชิวการพบเห็นผู้ที่มีคุณธรรมเป็นสิ่งที่หาได้ยากและขงจื๊อก็ไม่หวังว่าจะได้พบบุคคลที่มีลักษณะดังกล่าว หากแต่

¹⁹ เนืองน้อย บุญเนตร, จริยศาสตร์ตะวันตก: ค่านิยมลึกลับ ฮอบส์ รัสส์ ชาร์ป (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 43-51.

²⁰ สุวรรณ สดาอานันท์, หลุนอู่: ขงจื๊อสนทนา, เล่มที่ 4 บทที่ 17.

* โปรดดูข้อถกเถียงเกี่ยวกับตัวตนเอกเทศและตัวตนในความสัมพันธ์ของวิญญาณได้ใน เหมือนมาด มุกข์ประดิษฐ์ "น้ำใจวิญญาณ: จริยศาสตร์แห่งความอาทรในปรัชญาขงจื๊อ" ใน ความเรียงใหม่หรือสร้างปรัชญาตะวันออก, สุวรรณ สดาอานันท์, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 207-242.

²¹ สุวรรณ สดาอานันท์, หลุนอู่: ขงจื๊อสนทนา, เล่มที่ 1 บทที่ 4, เล่มที่ 4 บทที่ 7, เล่มที่ 19 บทที่ 21.

ขงจื้อหวังเพียงได้พบเห็นวิญญาณซึ่งเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมและเป็นต้นแบบทางศีลธรรมเท่านั้นก็เพียงพอ²²

อย่างไรก็ตาม วิญญาณไม่อาจดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวในลักษณะของปัจเจกบุคคลและแยกตัวออกไปจากการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นในชุมชนได้ เพราะกระบวนการการขัดเกลาบุคคลให้เป็นวิญญาณนั้นจำเป็นต้องเกิดขึ้นในการมีความสัมพันธ์ทางจริยธรรมกับบุคคลอื่นๆ ในความสัมพันธ์เสมอ บุคคลผู้หนึ่งย่อมไม่อาจพัฒนาคุณธรรมเรื่องความกตัญญูได้หากไม่ได้กตัญญูต่อบิดามารดา หรือไม่อาจไว้ใจใจเพื่อนได้ หากไม่เคยคบมิตรสหาย นอกจากนี้ การพัฒนาคุณลักษณะทางคุณธรรมของบุคคลจนกลายเป็นวิญญาณที่มีคุณธรรมเหนือผู้อื่นเพียงผู้เดียวย่อมไม่อาจเป็นไปได้และไม่ใช่ว่าเป้าหมายทางจริยศาสตร์ในทัศนะของขงจื้อ เพราะนอกจากวิญญาณจะเป็นตัวตนหรือบุคคลในความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ อย่างแยกไม่ออกแล้ว ยังเป็นผู้ที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรมและมีความรักต่อทุกคน วิญญาณจึงย่อมไม่อาจทนให้ตนเองเป็นเลิศเพียงผู้เดียวโดยไม่ได้ช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้ดีไปกว่าตนด้วยไม่ว่าในแง่ของตำแหน่งหน้าที่การงานหรือทางคุณธรรม²³ อีกทั้งเป้าหมายในการขัดเกลาบุคคลให้เป็นวิญญาณอีกอย่างหนึ่งคือ ขงจื้อต้องการให้วิญญาณได้เข้ารับราชการเพื่อช่วยขัดเกลาผู้ปกครองให้มีคุณธรรมและสร้างสังคมที่ดีเป็นสังคมทางศีลธรรม อันเป็นหน้าที่หลักที่สำคัญประการหนึ่งของผู้ที่เป็วิญญาณเพื่อจะได้แสดงความสามารถของตนให้เต็มที่และเพื่อประโยชน์ต่อผู้อื่น การเป็วิญญาณจึงมิใช่เป้าหมายสุดท้ายในทางจริยศาสตร์ หากแต่เป็นเรื่องของการมีชีวิตที่ดีในระดับสังคมคือการสร้างสังคมหรือชุมชนมนุษย์ที่ดีซึ่งเป็นชุมชนทางศีลธรรมและมีความกลมกลืน

2.3.2 ชีวิตที่ดีในระดับสังคม

ตามความคิดของขงจื้อนั้นไม่มีมนุษย์ในฐานะของปัจเจกบุคคลที่ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่ความเป็นมนุษย์คือการสัมพันธ์หรือเป็นสิ่งสัมพันธ์ (relational being) ที่ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับผู้อื่นเสมอภายใต้กรอบของระบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “ระบบความสัมพันธ์ทั้งห้า” ได้แก่ ผู้ปกครอง-ผู้ถูกปกครอง บิดา-บุตร สามี-ภรรยา พี่-น้อง และเพื่อน-เพื่อน²⁴ ชีวิตของมนุษย์คนหนึ่งในทัศนะของขงจื้อจึงสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับบริบทของความสัมพันธ์เหล่านี้

²² เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 7 บทที่ 25.

²³ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 6 บทที่ 28.

²⁴ สุวรรณา สถาอานันท์, มนุษย์ทัศน์ในปรัชญาตะวันออก (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 15.

ตลอดเวลาในชีวิตจริงในสังคมมนุษย์ ความสัมพันธ์ของมนุษย์ไม่ได้เริ่มต้นจากปัจเจกบุคคลที่ดำรงอยู่ด้วยตนเองในสภาพ “ธรรมชาติ” แล้วจึงเข้ามามีความสัมพันธ์ในภายหลังเหมือนการทำสัญญาประชาคม (social contract)²⁵ แต่มนุษย์ดำรงอยู่ในฐานะสิ่งสัมพันธ์ตั้งแต่แรกเริ่มและไม่อาจแยกจากความสัมพันธ์เหล่านี้ได้ มนุษย์จะเป็นมนุษย์ได้ต่อเมื่อมีความสัมพันธ์กับมนุษย์เท่านั้น

ขงจื้อเริ่มต้นที่การแก้ไขและพัฒนาศักยภาพทางศีลธรรมที่ระดับของตัวบุคคลเพื่อให้มีรากฐานทางจริยธรรมที่มั่นคงก่อน จากนั้นวิญญาณผู้มีคุณธรรมย่อมสามารถช่วยขัดเกลาและดึงดูศักยภาพทางศีลธรรมของบุคคลในความสัมพันธ์ต่างๆ ของตนได้ต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเข้ารับราชการ ด้วยศักยภาพของวิญญาณย่อมสามารถขัดเกลาให้ผู้ปกครองมีคุณธรรมตามไปด้วย²⁶ หรือแม้แต่เหล่าอภินายชนก็สามารถกลายเป็นผู้มีวิวัฒธรรมได้หากมีวิญญาณไปอยู่ด้วย²⁷ ซึ่งจะทำให้บุคคลอื่นในสังคมค่อยๆ ได้รับการขัดเกลาและพัฒนาทางคุณธรรมของตนให้งอกงามจนกระทั่งสามารถสร้างสังคมที่ดีขึ้นได้

สังคมที่ดีที่น่าอยู่คือสังคมที่มนุษย์มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันและดำรงอยู่ได้โดยอาศัยใช้หลักแห่งจารีตและมนุษยธรรมเป็นหลักในการปกครอง²⁸ สังคมดังกล่าวไม่ใช่สังคมซึ่งดำรงอยู่โดยใช้กลไกของกฎหมายเป็นตัวควบคุมและดำเนินไปในลักษณะที่เป็นรูปแบบของสังคมที่เคร่งครัดตายตัว หรือเป็นสังคมที่ทำตามแบบแผนอย่างเข้มงวด ไร้ชีวิตชีวา หากแต่สังคมในอุดมคติของขงจื้อคือสังคมทางศีลธรรมที่ประชาชนมีคุณธรรมและปฏิบัติต่อกันด้วยคุณธรรม สังคมที่ดียังเป็นสังคมที่คนในสังคมมีอารมณ์ความรู้สึกที่ละเอียดอ่อนภายในจิตใจร่วมกัน มีความรักและความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คอยดูแลเอาใจใส่ไม่ทอดทิ้งไม่ว่าจะเป็นผู้อาวุโสหรือผู้เยาว์²⁹ หากสังคมขาดซึ่งอารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน ขาดความรักความอาทร สังคมนั้นก็ไม่ใช่สังคมที่น่าอยู่ ขงจื้อไม่อาจจับได้หากมีการไว้ทุกข์แต่ผู้คนไม่แสดงความโศกเศร้า³⁰ เพราะแสดงว่าสังคมดังกล่าว

²⁵ Chenyang Li, *The Tao Encounters the West: Explorations in Comparative Philosophy* (Albany: State University of New York Press, 1999), p. 95.

²⁶ สุวรรณฯ สถาอานันท์, *หลุนอี่วี่: ขงจื้อสนทนา*, เล่มที่ 11 บทที่ 23.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 9 บทที่ 13.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 8 บทที่ 2.

²⁹ เรื่องเดียวกัน เล่มที่ 5 บทที่ 25.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 26.

มีแต่เพียงรูปแบบของพิธีกรรม แต่ประชาชนขาดอารมณ์ความรู้สึกอันละเอียดอ่อนในจิตใจเท่ากับว่าสังคมดังกล่าวเป็นสังคมที่ขาดคุณธรรมและไม่อาจเป็นสังคมที่ดีและน่าใช้ชีวิตอยู่

สังคมที่ดีและมีระเบียบสำหรับขงจื้อเป็นสังคมที่มีลักษณะของความกลมกลืนหรือเหอร่วมกันโดยที่ความมีระเบียบเป็นเอกภาพนั้นไม่ได้เป็นระเบียบและเป็นหนึ่งเดียวกันในความหมายว่าทุกคนเหมือนกันอย่างไม่มี ความแตกต่างใดๆ สังคมที่กลมกลืนเป็นสังคมที่มีการยอมรับความแตกต่างหลากหลายของแต่ละบุคคล โดยมีกรอบจารีตหรือหลี่เป็นตัวกำหนดให้แต่ละคนทำตามบทบาทหน้าที่ของตนในเครือข่ายความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันอย่างมีมนุษยธรรม และมีอารมณ์ร่วมกัน เช่น มีความรัก ความเมตตาเอาใจใส่กันอย่างอบอุ่นอาหาร อย่างไรก็ตามแต่ละบุคคลสามารถใช้ชีวิตที่มีรายละเอียดแตกต่างกันไปตามบริบทของตนได้ภายในกรอบนี้ รวมทั้งยังมีการปฏิบัติต่อบุคคลในความสัมพันธ์อย่างมีคุณธรรมที่จะช่วยพัฒนาคุณลักษณะทางคุณธรรมของคนอื่นๆ ไปพร้อมกัน และทำให้สังคมสามารถดำเนินไปได้อย่างมีวิถีทางที่แน่นอนและมีระเบียบ ในความเป็นเอกภาพนั้นมีความแตกต่าง และความแตกต่างก็ดำรงอยู่ร่วมกันได้ในเอกภาพเดียวกันนี้ การดำเนินไปของสังคมที่มีความกลมกลืนเปรียบได้ดังท่วงทำนองดนตรีซึ่งสามารถเริ่มเล่นอย่างพร้อมเพรียงแต่มีลูกเล่นที่แตกต่างกันไป โดยยังคงมีจังหวะ มีท่วงทำนองคอยกำกับ³¹ การมีชีวิตที่ดีในสังคมที่ดีจึงเป็นการได้ใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นในสังคมหรือชุมชนทางศีลธรรมที่มีความกลมกลืนตามเต๋าหรือมรรควิธีอันถูกต้องซึ่งเป็นเป้าหมายของการมีชีวิตที่ดีในอุดมคติแบบขงจื้อ

โดยสรุปเป้าหมายทางจริยศาสตร์เรื่องการมีชีวิตที่ดีสำหรับขงจื้อจึงเป็นการมีชีวิตในทางจริยธรรมทั้งในระดับปัจเจก คือ เป็นวิญญูชนที่ได้พัฒนาทางคุณธรรมจริยธรรมได้สูงสุดเท่าที่สามารถจะทำได้ และในระดับสังคม คือ การมีชีวิตที่ดีทางศีลธรรมอย่างความกลมกลืนร่วมกับผู้อื่นในชุมชน จากชีวิตที่ดีดังกล่าวนี้ คำถามต่อมาคือวิถีทางที่จะนำไปสู่ชีวิตที่ดีคืออะไร ในทัศนะของขงจื้อ วิถีทางที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันคือคำสอนทางจริยธรรมของขงจื้ออันได้แก่ มนุษยธรรมหรือ เหวิน จารีตหรือหลี่ และความถูกต้องหรืออี้ ซึ่งเป็นมโนทัศน์พื้นฐานทางจริยศาสตร์ของขงจื้อ

2.4 มโนทัศน์พื้นฐานทางจริยศาสตร์ของขงจื้อ

2.4.1 มนุษยธรรมหรือเหวิน

ใน หลุนอี่ว มีคำว่า "เหวิน (rén 仁)" หรือ "มนุษยธรรม" ปรากฏอยู่ประมาณ 60 แห่ง ขงจื้อใช้คำว่ามนุษยธรรมทั้งในความหมายกว้างและในความหมายแคบ ในความหมายอย่างกว้าง

³¹ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 23.

ของมนุษยธรรม ศาสตราจารย์อิง-ซิท ชาน (Wing-Tsit Chan) สรุปว่า “เหริน” คือ “คุณธรรมทั่วไปที่เป็นพื้นฐาน เป็นสากล และเป็นที่มาของคุณธรรมเฉพาะทั้งปวง”³² หรือกล่าวได้ว่ามนุษยธรรมเป็นคำรวมที่ใช้เรียกคุณธรรมเฉพาะทั้งปวง

จื่อจ้งถามขงจื่อเกี่ยวกับมนุษยธรรม ขงจื่อตอบว่า “สามารถปฏิบัติให้สิ่งอย่างถ้วนทั่ว คือมนุษยธรรมแล้ว” จื่อจ้งขอให้อธิบาย อาจารย์ตอบว่า “ให้เกียรติ ใจกว้าง จริงใจ มุ่งมั่น เมตตา เมื่อให้เกียรติ ผู้คนจะไม่ดูแคลน เมื่อใจกว้างจะได้มวลชน เมื่อจริงใจ ผู้คนจะเชื่อถือ เมื่อมุ่งมั่น จะมีผลงาน เมื่อมีเมตตา จะใช้คนได้”³³

เมื่อจื่อจ้งถามขงจื่อเรื่องมนุษยธรรม ขงจื่อไม่ได้อธิบายเรื่องนี้โดยการให้คำนิยามเฉพาะว่ามนุษยธรรมคืออะไร แต่ขงจื่ออธิบายเรื่องมนุษยธรรมโดยกล่าวถึงคุณธรรมห้าอย่างซึ่งเป็นคนธรรมเฉพาะได้แก่ ให้เกียรติ ใจกว้าง จริงใจ มุ่งมั่น เมตตา การพูดถึงมนุษยธรรมในความหมายนี้ไม่ได้เป็นการเจาะจงว่ามนุษยธรรมตรงกับคุณธรรมเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งมากที่สุด หรือมีคุณธรรมเฉพาะเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งที่ถือว่าครอบคลุมเรื่องมนุษยธรรมโดยสมบูรณ์ หากแต่มนุษยธรรมครอบคลุมคุณธรรมต่างๆ ที่มนุษย์พึงมีและปฏิบัติ นอกจากคุณธรรมห้าอย่างนี้แล้ว ขงจื่อยังกล่าวถึงมนุษยธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับคุณธรรมอื่นๆ เช่น ความกตัญญูและความเชื่อฟัง³⁴ ความกล้าหาญ³⁵ ความซื่อสัตย์ภักดี³⁶ เป็นต้น คุณธรรมต่างๆ เหล่านี้คือคุณธรรมเฉพาะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยธรรม

อาจารย์สุวรรณา สถาอานันท์ให้คำจำกัดความของคำว่า “มนุษยธรรม” ว่าหมายถึง “คุณธรรมทั้งปวงอันทำให้เป็นมนุษย์ที่ดี”³⁷ เมื่อมองในแง่ตัวบุคคล บุคคลผู้หนึ่งจะสามารถกลายเป็นมนุษย์ที่ดีและสมบูรณ์ได้จะต้องมีมนุษยธรรมคือมีคุณธรรมต่างๆ เป็นพื้นฐาน มนุษยธรรมยังเป็นแก่นสารของการเป็นสุภาพชนหรือวิญญูชน³⁸ หากไร้ซึ่งมนุษยธรรมแล้วบุคคลผู้นั้นย่อมไม่อาจ

³² Wing-Tsit Chan, “Interpretations of Jen,” *Journal of Chinese Philosophy* 2 (1975): 109.

³³ สุวรรณา สถาอานันท์, *หลุนฮิว: ขงจื่อสนทนา*, เล่มที่ 17 บทที่ 6.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 1 บทที่ 2.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 14 บทที่ 4.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 18 บทที่ 18.

³⁷ สุวรรณา สถาอานันท์, *กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและจารีต* (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 26.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

เรียกว่าเป็นวิญญาณชนได้ ผู้ที่เรียกได้ว่าเป็นวิญญาณชนจึงหมายถึงบุคคลที่มีมนุษยธรรมในความหมายที่ว่าเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยคุณธรรมต่างๆ ผู้วิจัยเห็นว่าเมื่อมองเฉพาะตัวบุคคลแล้ว มนุษยธรรมในความหมายของขงจื้อคือภาวะทางคุณธรรมหรือคุณลักษณะทางจริยธรรมที่อยู่ภายในตัวบุคคล คุณธรรมเหล่านี้แม้จะไม่ได้เป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิด แต่สามารถพัฒนางอกงามยิ่งขึ้นโดยการขัดเกลาทางศีลธรรม นอกจากนี้มนุษยธรรมยังเป็นพื้นฐานให้บุคคลสามารถกระทำการทางศีลธรรมได้อย่างถูกต้อง ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า “ถ้าจิตใจตั้งมั่นในมนุษยธรรม จะไม่มีการกระทำที่เลวร้าย”³⁹

มนุษยธรรมในความหมายของคุณธรรมต่างๆ นั้น ไม่ได้เจาะจงหมายถึงคุณธรรมเฉพาะตัวบุคคลเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของมนุษย์ด้วย เพราะคำว่า “เหริน” ในภาษาจีนก็มีนัยของความสัมพันธ์โดยตัวมันเอง คือ คำว่า “เหริน (仁)” ประกอบด้วยอักษร “เหริน (rén 人)” ซึ่งหมายถึงมนุษย์ และ “เอ๋อร์ (èr 二)” หมายถึง สอง เมื่อรวมเข้าด้วยกันจึงหมายถึงคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่มีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ คนผู้หนึ่งไม่สามารถกลายเป็นบุคคลหรือเป็นมนุษย์ได้ด้วยตนเองเพียงลำพัง หากแต่ความเป็นมนุษย์คือการเป็นบุคคลในความสัมพันธ์ ดังที่ศาสตราจารย์เฮอริเบิร์ต ฟิงกาเรต (Herbert Fingarette) กล่าวว่า “สำหรับขงจื้อ ถ้าไม่มีมนุษย์อย่างน้อยสองคน ก็ไม่อาจมีมนุษย์ได้”⁴⁰ ในแง่นี้ มนุษยธรรมในความหมายของคุณธรรมต่างๆ จึงเป็นคุณธรรมที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ คือ เป็นคุณธรรมทั้งหลายที่มนุษย์ในสังคมพึงปฏิบัติต่อกันในการอยู่ร่วมกัน เช่น การมีคุณธรรมความกตัญญูต่อบิดามารดา การมีคุณธรรมความไว้วางใจต่อเพื่อน หรือมีความเคารพนอบน้อมต่อผู้อาวุโส ในขณะที่เดียวกันมนุษยธรรมยังทำหน้าที่กำกับวิถีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน⁴¹ คุณธรรมต่างๆ เหล่านี้สามารถดึงดูดศักยภาพทางศีลธรรม (moral potential) ในตัวผู้ยื่นออกมาได้⁴² ดังเช่นในหลุนฮิว เล่มที่ 17 บทที่ 6 คุณธรรมของความนอบน้อมในบุคคลผู้หนึ่ง เมื่อปฏิบัติไปสู่บุคคลอื่นก็จะกระตุ้นคุณธรรมความเคารพจากผู้อื่นในการตอบสนองทางศีลธรรมต่อ

³⁹ สุวรรณ สดาอานันท์, หลุนฮิว: ขงจื้อสนทนา, เล่มที่ 4 บทที่ 4.

⁴⁰ Herbert Fingarette, “The Music of Humanity in the Conversations of Confucius,” *Journal of Chinese Philosophy* 10 (1983): 217, Cited in Roger T. Ames and Henry Rosemont, Jr., *The Analects of Confucius: A Philosophical Translation* (New York: Ballantine Books, 1998), p. 44. “For Confucius, unless there are at least two human beings, there can be no human beings.”

⁴¹ สุวรรณ สดาอานันท์, *กระแสธารปรัชญาจีน: ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและจารีต*, หน้า 26.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

กัน เมื่อมีใจกว้าง ย่อมชนะใจผู้อื่นได้ มนุษยธรรมจึงเกิดและพัฒนาขึ้นได้โดยการอาศัยบุคคลอื่นๆ ในความสัมพันธ์ เช่น การมีเพื่อนในทางคุณธรรม⁴³ เพื่อช่วยพัฒนาศักยภาพทางคุณธรรมออกมา และสามารถปฏิบัติต่อกันได้อย่างมีมนุษยธรรม เพราะบุคคลไม่อาจพัฒนาคุณธรรมขึ้นมาได้เอง หากปราศจากการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น* การมีมนุษยธรรมต่อกันจะส่งผลให้ชุมชนมนุษย์เป็น ชุมชนที่มีมนุษยธรรม มนุษยธรรมในแง่ของคุณธรรมต่างๆ จึงเป็นทั้งภาวะทางคุณธรรมในตัว บุคคลและเป็นคุณธรรมที่สามารถมีส่วนร่วมกันได้ในชุมชนมนุษย์ ซึ่งเป็นรากฐานทำให้เกิดสังคมหรือ ชุมชนมนุษย์ที่ดีงามได้

นอกจากนี้ มโนทัศน์เรื่องมนุษยธรรมหรือเหรินยังมีความหมายอย่างแคบหรือหมายถึง คุณธรรมเฉพาะอย่างหนึ่งด้วย คือ ความรักมนุษย์หรืออายเหริน (àirén 愛人)

ผ่านข้อถกเถียงถึงมนุษยธรรม อาจารย์กล่าวว่า “รักมนุษย์...”⁴⁴

ในบทนี้ขงจื้อกล่าวถึงมนุษยธรรมในความหมายที่แตกต่างออกไปคือหมายถึง “ความรัก มนุษย์” ซึ่งอาจถือเป็นคุณธรรมเฉพาะอย่างหนึ่งนั่นคือ “ความเมตตากรุณา” หรือที่โดยทั่วไปมัก เรียกว่า “เมตตาธรรม”** คือ ความรักความอาทรที่คำนึงถึงผู้อื่นเป็นที่ตั้ง มนุษยธรรมใน ความหมายของความรักมนุษย์คืออารมณ์อย่างหนึ่งของมนุษย์ซึ่งเป็นการอ่อนโยนภายในจิตใจ ความเป็นห่วง ความเมตตาอาทรที่มนุษย์พึงมีและปฏิบัติต่อกัน มนุษยธรรมในความหมายนี้มีความสัมพันธ์กับมนุษยธรรมในความหมายแรก กล่าวคือ คุณธรรมต่างๆ ที่รวมเรียกว่ามนุษยธรรม นั้นเกี่ยวข้องหรือเกิดขึ้นจากรักความเมตตาที่บุคคลในความสัมพันธ์พึงมีต่อกัน และเกิดขึ้น เมื่อได้พัฒนาและเรียนรู้ในการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ตัวอย่างเช่น เมื่อขงจื้ออธิบายเรื่องความ กตัญญูต่อเมิ่งอู่ปั่ว ขงจื้ออธิบายโดยกล่าวถึงความรักของพ่อแม่ว่า “พ่อแม่เป็นห่วงเป็นใยว่าลูกจะ

⁴³ สุวรรณ สถาอานันท์, หลุนอิวี่: ขงจื้อสนทนา, เล่มที่ 12 บทที่ 24.

* ในประเด็นนี้อาจมีความแตกต่างกับพุทธศาสนาในฝ่ายเถรวาท เพราะพุทธเถรวาทเห็นว่าบุคคลสามารถที่จะฝึกฝนและปฏิบัติให้บรรลุธรรมได้ด้วยตนเองโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นเพื่อพัฒนาคุณธรรมของตน บุคคลจึงปลีกวิเวกหรือนำเพ็ญตบะเพื่อการบรรลุธรรมได้โดยลำพัง

⁴⁴ สุวรรณ สถาอานันท์, หลุนอิวี่: ขงจื้อสนทนา, เล่มที่ 12 บทที่ 22.

** ในคัมภีร์ขงจื้อฉบับภาษาไทยมักแปลคำว่าเหรินเป็นคำว่า “เมตตาธรรม” ไปรอดดู ประชา ศิลปชัย, คัมภีร์หลุนอิวี่ คัมภีร์จิวี่ตริขงจื้อ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมชาติ, 2543) และ คัมภีร์หลุนอิวี่, แปลโดย อมร ทองสุก (ปทุมธานี: สำนักพิมพ์ชวนหวัด, 2549).

ถ้าไม่ได้อธิบาย
ก็ไม่ใช่ใจดี
"T" หนึ่งคน
เพราะฉันไม่มีหัวใจ
๑๖/๑๒/๒๕

‘ไม่สบาย’⁴⁵ ผู้วิจัยเห็นว่าขงจื้อกำลังอธิบายเรื่องความกตัญญูที่เป็นคุณธรรมหลักอย่างหนึ่งของการมีมนุษยธรรมโดยผ่านความเข้าใจความหมายของมนุษยธรรมอีกแง่มุมหนึ่งคือจากความรักของพ่อแม่ ความกตัญญูที่เป็นคุณธรรมจึงหมายถึงความรักของบุตรที่ตอบสนองต่อบิดามารดาของตนเอง และจะเกิดขึ้นได้เมื่อบุตรได้ตระหนักถึงความรักที่พ่อแม่มีต่อตนเสียก่อน ความกตัญญูจึงเป็นมนุษยธรรมทั้งในแง่ที่เป็นคุณธรรมที่บุตรพึงมีและปฏิบัติต่อบิดามารดา และแง่ของความรักคือความรักที่มีต่อบิดามารดาของตนเอง ดังนั้นบุคคลที่มีมนุษยธรรมหรือเหริน ย่อมมีมนุษยธรรมทั้งในความหมายของคุณธรรมและความรักไปพร้อมกัน⁴⁶

น่าสังเกตว่าในบทนี้ขงจื้อกล่าวถึงมนุษยธรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับการปกครองด้วย ผู้ปกครองนอกจากจะเป็นผู้ที่ต้องมีคุณธรรมต่างๆ เพื่อเป็นต้นแบบทางศีลธรรมให้กับประชาชนแล้ว⁴⁷ ผู้ปกครองยังต้องมีมนุษยธรรมในความหมายของความรักหรือการมีเมตตาธรรม ในฐานะของคุณธรรมที่ผู้ปกครองพึงมีและพึงปฏิบัติ โดยจะต้องมีอารมณ์ความรักและความเมตตา ความเข้าใจและเป็นห่วงประชาชนด้วย จึงจะทำให้การปกครองบ้านเมืองเป็นไปอย่างสงบสุขเรียบร้อย

โดยภาพรวม มนุษยธรรมในทัศนะของขงจื้อมีความหมายสองความหมาย คือ เป็นคุณธรรมต่างๆ ภายในที่มนุษย์พึงมีและปฏิบัติต่อกัน และเป็นความรักที่มนุษย์พึงมีและปฏิบัติต่อกันในฐานะของมนุษย์ และเหรินทั้งสองความหมายก็มีความสัมพันธ์อยู่ในที่ คำถามที่ตามมาคือมนุษย์จะสามารถแสดงออกถึงการมีมนุษยธรรมได้อย่างไร รวมทั้งมีวิธีในการพัฒนาและแสดงออกซึ่งศักยภาพของการมีมนุษยธรรมออกมาได้อย่างไร ขงจื้อได้กล่าวถึงประเด็นเหล่านี้ไว้ในมนโหมทศน์เรื่องจารีตหรือหลี่

4.2 จารีตหรือหลี่

จารีตหรือหลี่ (li 禮) เป็นมนโหมทศน์ทางจริยศาสตร์ที่สำคัญควบคู่ไปกับเรื่องมนุษยธรรม ความหมายเดิมของจารีตมีที่มาจากเรื่องของพิธีกรรมในทางศาสนา เช่น พิธีบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ต่อมาจารีตมีความหมายครอบคลุมตั้งแต่บรรทัดฐานในการประพฤติและการปฏิบัติตนของมนุษย์ในสังคมไปจนถึงเรื่องพิธีกรรม

⁴⁵ สุวรรณ สดากานันท์, หลุนอิว: ขงจื้อสนทนา, เล่มที่ 2 บทที่ 6.

⁴⁶ Chenyang Li, *The Tao Encounters the West: Explorations in Comparative Philosophy*, p. 97.

⁴⁷ สุวรรณ สดากานันท์, หลุนอิว: ขงจื้อสนทนา, เล่มที่ 12 บทที่ 1, เล่มที่ 12 บทที่ 19.

เบนจามิน ชวาร์ตซ์ (Benjamin Schwartz) อธิบายความสำคัญของจารีตในระบบคิดของขงจื้อว่า "สิ่งที่ทำให้จารีตสามารถยึดโยงระเบียบทางสังคมการเมืองเชิงบรรทัดฐานทั้งหมด คือการที่จารีตครอบคลุมพฤติกรรมของบุคคลที่สัมพันธ์กับผู้อื่นในแง่ของบทบาท สถานภาพ ยศฐาและตำแหน่งภายในสังคมที่มีโครงสร้างกำหนดไว้"⁴⁸ จารีตไม่ได้พูดถึงการกระทำโดยทั่วไปของมนุษย์ที่ไม่มีความสัมพันธ์กัน แต่จารีตได้กำหนดการกระทำที่ถูกต้องเหมาะสมในความสัมพันธ์ต่างๆ ของมนุษย์ เช่น การปฏิบัติในความสัมพันธ์ของบิดามารดากับบุตร บุตรพึงเชื่อฟังบิดามารดาและรับใช้ตามจารีต⁴⁹ หรือในความสัมพันธ์ของผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง ผู้ปกครองพึงใช้ขุนนางตามจารีต⁵⁰ เป็นต้น เมื่อพิจารณาจากแง่มุมทางสังคมการเมือง จารีตถือเป็นวิถีปฏิบัติของมนุษย์และเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่คนในสังคมยอมรับร่วมกัน โดยจารีตทำหน้าที่เป็นแนวทางในการปฏิบัติของผู้คนในสังคมที่มีความสัมพันธ์กันให้กระทำต่อกันอย่างเหมาะสม และทำให้ชุมชนมนุษย์ดำรงอยู่และสามารถดำเนินไปได้อย่างเป็นระเบียบ

จารีตสำหรับขงจื้อไม่ได้เกี่ยวข้องกับวัตถุสิ่งของ⁵¹ ไม่ได้เป็นการทำตามขั้นตอนหรือรูปแบบในการประกอบพิธีกรรมที่สืบทอดโดยไม่จำเป็นต้องคิดหรือซักถาม⁵² ไม่ได้เป็นการทำตามบรรทัดฐานที่อิงตามค่านิยมของคนส่วนใหญ่ในสังคม จารีตนอกจากจะเป็นบรรทัดฐานของพฤติกรรมที่เหมาะสมในทางสังคมแล้ว ขงจื้อยังมองจารีตในแง่มุมทางจริยศาสตร์หรือมีมิติทางศีลธรรมด้วย กล่าวคือจารีตให้แนวทางทางศีลธรรมในการกระทำแก่บุคคลในการปฏิบัติต่อบุคคลอื่นๆ ว่า เราควรปฏิบัติตนหรือกระทำอย่างไรจึงจะดีและเหมาะสมตามความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน การปฏิบัติตนหรือการกระทำของบุคคลหนึ่งจะถูกต้องสมควรหรือไม่ เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามจารีตในความสัมพันธ์เฉพาะและสถานการณ์เฉพาะที่แตกต่างกัน เช่น การดูแลบิดามารดาโดยปฏิบัติตามจารีตนอกจากจะเป็นการทำตามบทบาทหน้าที่ทางสังคมแล้ว ในทางจริยธรรมบทบาทเหล่านั้นยังเป็นการกระทำที่เหมาะสมที่ผู้เป็นบุตรที่ดีพึงปฏิบัติอีกด้วย

⁴⁸ Benjamin I Schwartz, *The World of Thought in Ancient China*, p. 67. "...what makes *li* the cement of the entire normative sociopolitical order is that it largely involves the behavior of persons related to each other in terms of role, status, rank, and position within a structured society."

⁴⁹ สุวรรณ สภาอนันท์, *หลุนอิว: ขงจื้อสนทนา*, เล่มที่ 2 บทที่ 5.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 19.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 1 บทที่ 11.

⁵² เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 15.

เมื่อจารีตเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในทางจริยธรรม แต่ไม่ใช่ว่าจารีตทั้งหมดที่เป็นบรรทัดฐานทางสังคมจะเป็นจารีตในแง่มุมมองทางวิทยาศาสตร์ กล่าวคือบรรทัดฐานและค่านิยมที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่ดีในทางศีลธรรม ในทัศนะของขงจื้อจารีตที่จะเป็นแนวทางทางศีลธรรมในการกระทำในทางจริยศาสตร์จะต้องสัมพันธ์กับมนุษยธรรม

อาจารย์กล่าวว่า "เป็นมนุษย์แต่ไร้มนุษยธรรม มีอะไรเกี่ยวข้องกับหลี่ได้เล่า..."⁵³

หากชาติซึ่งมนุษยธรรมอันเป็นคุณธรรมภายในตัวบุคคลแล้ว จารีตของมนุษย์ก็เป็นเพียงรูปแบบการปฏิบัติในการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมหรือเป็นเพียงรูปแบบในการทำตามขั้นตอนทางพิธีกรรมเท่านั้น สำหรับขงจื้อจารีตไม่ใช่เพียงรูปแบบหรือแบบแผนการปฏิบัติตนของมนุษย์ที่ตายตัว แต่เป็นการกระทำหรือการปฏิบัติตนของบุคคลในการมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในชุมชนมนุษย์ซึ่งเป็นการแสดงออกภายนอกที่จักต้องสัมพันธ์และสอดคล้องกับสิ่งที่อยู่ภายในตัวบุคคลทั้งภาวะทางคุณธรรม ท่าทีหรือแม้แต่อารมณ์ความรู้สึก ในการปฏิบัติตามจารีตทั้งในแง่ของการมีมารยาทต่อผู้อื่นหรือในการประกอบพิธีกรรม แม้ว่าบุคคลนั้นจะมีการแสดงออกตามขนบธรรมเนียมก็เชื่อว่าจะมีจารีตเสมอไป เช่น การมีสีหน้าสอพลอหรือแม้แต่การประกอบพิธีกรรมโดยปราศจากความเคารพเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นการขาดมนุษยธรรม⁵⁴ การกระทำดังกล่าวอาจจะเพียงพอในแง่ของขั้นตอนพิธีกรรมทางสังคม แต่สำหรับขงจื้อนั้นไม่ถือว่าเป็นจารีต เพราะจารีตที่สมบูรณ์และมีความหมายในทางจริยธรรมเป็นสิ่งที่ต้องมีพื้นฐานอยู่ที่การมีมนุษยธรรม ขงจื้อยกย่องและถือเอาจารีตแบบราชวงศ์โจวเป็นแบบอย่าง เพราะเป็นจารีตที่มีทั้งความมั่งคั่งและสมบูรณ์⁵⁵ นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งที่สืบทอดทั้งความรู้และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องมนุษยธรรมหรือคุณธรรมต่างๆ ของคนในอดีตนับแต่กษัตริย์ในตำนานผู้เป็นปราชญ์ รวมทั้งใจองผู้บัญญัติจารีตราชวงศ์โจวขึ้น จารีตที่เป็นแบบแผนหรือแนวทางในการกระทำทางจริยธรรมได้เป็นจารีตที่จะต้องมาจากการมีมนุษยธรรม

นอกจากจารีตจะต้องมีพื้นฐานจากการมีมนุษยธรรมภายในตัวบุคคลแล้ว จารีตยังมีบทบาทสำคัญสำหรับการแสดงออกซึ่งมนุษยธรรมด้วย เนื่องจากมนุษยธรรมเป็นเรื่องภายในตัวบุคคลซึ่งต้องอาศัยจารีตในการแสดงออกภายนอก มนุษยธรรมจะแสดงออกโดยมีความหมายเป็น

⁵³ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 3.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 1 บทที่ 3, เล่มที่ 3 บทที่ 26.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 14.

ที่เข้าใจร่วมกันได้ โดยแสดงออกผ่านจารีตในการกระทำและการปฏิบัติต่อบุคคลในความสัมพันธ์ และจารีตจะเป็นตัวกำกับให้บุคคลมีมนุษยธรรมหรือคุณธรรมต่างๆ แสดงออกได้อย่างพอดีไม่มากหรือน้อยเกินไป

อาจารย์กล่าวว่า "ความนอบน้อมที่ไร้หี เป็นความเหน้อยเปล่า ความระแวงระวังที่ไร้หี เป็นความขลาดเกร็ง ความกล้าหาญที่ไร้หี เป็นความวุ่นวาย ความตรงไปตรงมาที่ไร้หี เป็นความหยาบคาย..."⁵⁶

การมีมนุษยธรรมเพียงอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอแต่จะต้องมีความพอดีหรือความสมดุลย์ ในทางคุณธรรมและการกระทำที่เหมาะสมด้วย การมีคุณธรรมต่างๆ เพียงอย่างเดียวสามารถนำไปสู่ผลดีหรือผลเสียได้หากไม่ปรับให้มีความพอดี จารีตจะมีบทบาทช่วยในการแสดงออกของมนุษยธรรมในแต่ละสถานการณ์ให้มีความเหมาะสม จารีตจึงมีบทบาทสำคัญในการช่วยพัฒนาและขัดเกลาศักยภาพทางศีลธรรมของบุคคล นอกจากนี้การจะรู้ได้ว่าบุคคลผู้หนึ่งมีมนุษยธรรมหรือไม่นั้นอาจพิจารณาได้จากการแสดงออกตามจารีตของบุคคลผู้นั้น เช่น การแสดงความกตัญญูที่เป็นมนุษยธรรมจะต้องมีท่าทีของความเคารพต่อบิดามารดาไม่ใช่การเลี้ยงดูเพียงอย่างเดียว เพราะเราสามารถเลี้ยงดูสัตว์โดยการให้น้ำให้อาหารได้แต่มนุษย์ไม่ใช่สัตว์ การเลี้ยงดูบิดามารดาจึงแตกต่างจากการเลี้ยงดูสัตว์ทั้งในรูปแบบการแสดงออกและท่าทีที่อยู่ภายใน⁵⁷ การรับใช้บิดามารดาตามจารีตโดยขาดซึ่งความเคารพยอมแสดงให้เห็นถึงการขาดความเคารพที่เป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งของมนุษยธรรม จารีตจึงสัมพันธ์กับมนุษยธรรมในฐานะที่มนุษยธรรมเป็นฐานทางจริยธรรมให้จารีต และในขณะเดียวกันจารีตก็เป็นการแสดงออกของการมีมนุษยธรรม อีกทั้งเป็นสิ่งที่ช่วยขัดเกลาเพื่อพัฒนาคุณธรรมภายในของมนุษย์ วิชาญชนคือผู้ที่รู้จารีตและสามารถแสดงออกซึ่งจารีตได้โดยสอดคล้องกับมนุษยธรรมภายในอย่างเหมาะสมในสถานการณ์ของความสัมพันธ์ต่างๆ

ในแง่การปกครอง ขงจื๊อยังเสนอให้ผู้ปกครองใช้จารีตเป็นหลักในการปกครอง⁵⁸ แทนการใช้กฎหมายและบทลงโทษ เพราะจารีตสามารถใช้เป็นหลักที่ควบคุมการกระทำและความประพฤติของคนในสังคม และสามารถช่วยพัฒนามนุษยธรรมภายในของประชาชนให้งอกงามขึ้นได้

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 8 บทที่ 2.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 2 บทที่ 7.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 4 บทที่ 13, เล่มที่ 14 บทที่ 44, เล่มที่ 15 บทที่ 32.

2:3:1 อาจารย์กล่าวว่า "ถ้านำประชากรราษฎร์โดยใช้กลไกรัฐ สร้างระเบียบ โดยใช้บทลงโทษ ประชากรราษฎร์จะทำตาม แต่จะไร้ซึ่งความละอาย"

2:3:2 "ถ้านำประชากรราษฎร์ด้วยคุณธรรม สร้างระเบียบด้วยหลัก ประชากรราษฎร์จะมีความละอายแล้วยังอยู่ในกรอบอีกด้วย"⁵⁹

แม้การใช้กฎหมายที่มีการบัญญัติบทลงโทษเพื่อกำกับควบคุมสังคมดูเหมือนจะช่วยให้สังคมเป็นระเบียบได้เร็วกว่า เพราะประชาชนจะไม่กล้าทำผิดเนื่องด้วยไม่ต้องการถูกลงโทษ ในขณะที่การใช้จารีตอาจจะมีบทลงโทษที่ในระดับที่น้อยกว่ามาก เช่น การถูกตำหนิจากผู้อื่น แต่ขงจื้อกลับเห็นว่าจารีตมีประสิทธิภาพมากกว่ากฎหมาย เพราะจารีตสามารถช่วยสร้าง "จิตสำนึกจากภายใน" ของประชาชนคือ การมีความละอายต่อการทำผิดด้วยตนเองโดยไม่ถูกบังคับจากบทลงโทษภายนอก ขงจื้อเห็นว่าเมื่อใช้จารีตเป็นหลักในการปกครอง คนในสังคมย่อมไม่กล้าทำผิดและทำให้สังคมเกิดระเบียบเรียบร้อย ซึ่งจารีตนอกจากจะช่วยกำกับและควบคุมสังคมการเมืองแล้วยังช่วยทำให้สังคมการเมืองหรือชุมชนมนุษย์ที่ใช้กฎของจารีตเป็นหลักกลายเป็นชุมชนทางศีลธรรมได้

2.4.3 ความถูกต้องหรืออี

นอกจากมโนทัศน์เรื่องมนุษยธรรมและจารีตแล้ว ยังมีมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์ที่สำคัญคือมโนทัศน์เรื่อง "ความถูกต้อง" หรือ "อี (yi 義)" ในหลุนอี่ว แม้ว่าคำว่า "อี" จะมีปรากฏอยู่น้อยกว่ามโนทัศน์เหวินและหลี่ โดยมีปรากฏอยู่เพียง 24 แห่งจาก 500 บท แต่มโนทัศน์เรื่องความถูกต้องก็มีความสำคัญในจริยศาสตร์ของขงจื้อและสัมพันธ์กับมโนทัศน์เรื่องจารีตและมนุษยธรรมเป็นอย่างมาก

ความถูกต้องหรืออีเป็นมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินหรือการประเมินคุณค่าทางจริยะ กล่าวคือ ความถูกต้องเป็นความสามารถในการตัดสินและการประเมินคุณค่าทางศีลธรรม ทั้งในเรื่องการกระทำต่างๆ ของมนุษย์ และในเรื่องเป้าหมายต่างๆ เช่น ตัดสินว่าการกระทำหนึ่งๆ ของบุคคลเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ ตัดสินว่าเป้าหมายและวิธีการไปสู่เป้าหมายนั้นถูกต้องหรือไม่ หากสิ่งใดที่ตัดสินและประเมินแล้วว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องคือสิ่งดีและเป็นสิ่งที่บุคคลควรปฏิบัติ ดังที่

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 2 บทที่ 3.

ขงจื๊อกล่าวว่า "บรรดาเรื่องราวทั้งหลายในโลกนี้ วิทยุชนไม่ด่วนตัดสินล่วงหน้าว่าเห็นด้วยกับสิ่งนี้ ไม่เห็นด้วยกับสิ่งนั้น วิทยุชนดำเนินตามสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรม"⁶⁰

ในหลุนอิว คำว่าอิ้วหรือความถูกต้องมีใช้ในความหมายหรือมีมิติที่แตกต่างกัน 3 แบบ ได้แก่ ความถูกต้องเหมาะสม ความถูกต้องชอบธรรม และความถูกต้องเที่ยงธรรม* ซึ่งมีนัยแตกต่างกันคือ

1. ความถูกต้องเหมาะสม หมายถึงการแสดงออกโดยเหมาะสมซึ่งขึ้นอยู่กับสถานภาพและบทบาทในความสัมพันธ์ต่างๆ ของมนุษย์ ในการพิจารณาตัดสินว่าการกระทำและการแสดงออกหนึ่งๆ ของบุคคลจะถูกต้องเหมาะสมหรือไม่จะต้องพิจารณาโดยอิงกับสถานภาพและบทบาทของคนผู้นั้น เช่น เมื่อมีเรื่องราวและผู้เยาว์ออกมารับแทน⁶¹ เป็นตัวอย่างของความถูกต้องเหมาะสม เพราะผู้เยาว์ในฐานะของบุตรมีบทบาทหน้าที่ในการกตัญญูและเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ในขณะที่กรณีของบุตรไปเป็นพยานในศาลว่าบิดาขโมยแกะ⁶² การกระทำดังกล่าวไม่ถูกต้องเหมาะสมในทัศนะของขงจื๊อ เพราะในฐานะของบุตร บุตรควรมีความกตัญญูต่อบิดาของตนก่อนอันเป็นบทบาทหน้าที่พื้นฐานที่สุด

2. ความถูกต้องชอบธรรม หมายถึงการมีคุณธรรมสมตามสถานภาพของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความชอบธรรมของผู้เป็นขุนนางในทางการเมือง กล่าวคือ ความถูกต้องชอบธรรมในที่นี้เป็นการตัดสินประเมินค่าบุคคล การกระทำและเป้าหมายโดยอิงจากคุณธรรมของตัวบุคคลผู้นั้น

จื๊อจึงกล่าวว่า "ขุนนางบัณฑิตเมื่อเห็นอันตรายพร้อมสละชีวิต เมื่อเห็นผลประโยชน์ตระหนักถึงความถูกต้องชอบธรรม..."⁶³

ขุนนางบัณฑิตคือบุคคลที่เป็นผู้ปกครองประชากรราษฎรและรับใช้ผู้ปกครองในการปกครองบ้านเมือง ขุนนางจะต้องมีคุณธรรม เช่น ความซื่อสัตย์จงรักภักดี การมีเมตตาต่อประชาชนเป็นพื้นฐาน ความถูกต้องชอบธรรมของขุนนาง เช่น มีความชอบธรรมในการปกครองหรือไม่ มี

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 4 บทที่ 10.

* การวิเคราะห์ความหมายของอิ้ว ทั้งสามอย่างนี้ ผู้วิจัยอาศัยกรอบการวิเคราะห์ของรองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณ สดากานันท์ เป็นหลัก ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์สุวรรณที่ช่วยชี้แนะประเด็นนี้ไว้ ณ ที่นี้

⁶¹ สุวรรณ สดากานันท์, หลุนอิว: ขงจื๊อสนทนา, เล่มที่ 2 บทที่ 8.

⁶² เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 13 บทที่ 18.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 19 บทที่ 1.

ความชอบธรรมในการกระทำหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่ามีคุณธรรมของขุนนางผู้นั้น เช่น ตระกูลจี้คือขุนนางที่ไม่ชอบธรรมในทัศนะของขงจื้อเพราะขาดคุณธรรมของความซื่อสัตย์จงรักภักดี อีกทั้งตีตนเสมอจักรพรรดิซึ่งเท่ากับผิดกับสถานะของตน*

นอกจากนี้ขงจื้อมักพูดถึงความถูกต้องชอบธรรมตรงข้ามกับผลประโยชน์ ขงจื้อไม่ได้ปฏิเสธผลประโยชน์โดยสิ้นเชิง หากแต่เพียงพิจารณากับความถูกต้องชอบธรรมเป็นเกณฑ์คือ ขัดกับคุณธรรมในฐานะที่เป็นขุนนางหรือไม่ ถ้าหากสิ่งนั้นถูกต้องชอบธรรม เช่น เป็นผลมาจากการทำงานหนักด้วยความซื่อสัตย์และพากเพียร ผลประโยชน์ดังกล่าวสามารถยอมรับได้ แต่หากขัดกับความชอบธรรม เช่น ผลประโยชน์ที่ได้มาจากการเอาเปรียบประชาชนหรือการโกงกินบ้านเมือง ย่อมเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนา ดังที่ขงจื้อกล่าวว่า "กินข้าวหยาบและดื่มน้ำเปล่า งามแขนต่างหมอนหนุน เป็นสุขอยู่ได้ ความมั่งคั่งและเกียรติยศที่ได้มาโดยไม่ชอบธรรม เป็นเหมือนเมฆที่เลื่อนลอยไปมาสำหรับเรา"⁶⁴

3. ความถูกต้องเที่ยงธรรม หมายถึงความเที่ยงธรรมหรือความยุติธรรมในการปกครองประชาราษฎร์

อาจารย์กล่าวถึงจื่อชาน "มีคุณสมบัติสี่ประการของวิญญูชน ในความประพฤติส่วนตัวเขาอ่อนน้อมถ่อมตน ในการรับใช้เจ้าเหนือหัว เขาเปี่ยมด้วยความเคารพนบถนอบ ในการบำรุงประชาราษฎร์ เขามีใจกรุณา ในการบังคับบัญชาประชาราษฎร์ เขามีความถูกต้องเที่ยงธรรม"⁶⁵

ความถูกต้องเที่ยงธรรมในที่นี้คือ ความเที่ยงธรรมหรือยุติธรรมในการปกครองประชาชน เช่น การตัดสินคดีความเมื่อเกิดความขัดแย้ง การแบ่งสรรประโยชน์ให้กับประชาชน สิ่งที่น่าสังเกตคือ ความถูกต้องเที่ยงธรรมสำหรับขงจื้อไม่ใช่ความถูกต้องเที่ยงธรรมที่อิงอยู่กับหลักแห่งกฎหมาย เพราะขงจื้อไม่เห็นด้วยกับการปกครองด้วยกฎหมายและการใช้บทลงโทษ แต่สนับสนุนการใช้จารีตและคุณธรรมปกครอง⁶⁶ แม้ขงจื้อจะไม่ได้กล่าวโดยชัดเจนว่าการตัดสินโดยเที่ยงธรรมนั้นขึ้น

* ความไม่ชอบธรรมของตระกูลจี้ เช่น มีสถานะเป็นขุนนางแต่กลับจัดระบำแปดแถวซึ่งเป็นระบำที่สงวนเฉพาะกษัตริย์เท่านั้น, โปรดดู เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 1.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 7 บทที่ 15.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 5 บทที่ 15.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 2 บทที่ 3 และ เล่มที่ 12 บทที่ 19.

อยู่กับหลักการใดเป็นหลักการสูงสุด แต่อาจเข้าใจได้ว่าการตัดสินใจความขัดแย้งให้เกิดความเที่ยงธรรมเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนและยืดหยุ่นได้โดยอิงอยู่กับกรอบจารีตและมนุษยธรรมนั่นเอง รวมถึงการพิจารณาโดยอิงตามสถานการณ์เป็นสำคัญหากจารีตไม่ครอบคลุม เช่น พิจารณาตามความเหมาะสมตามสถานการณ์ของบุคคล (ความถูกต้องในความหมายแรก)

ความถูกต้องในแต่ละความหมายเหล่านี้ใช้ในบริบทต่างๆ ที่แตกต่างกันไปแต่มีลักษณะร่วมกันคือ เป็นความสามารถในการตัดสินใจที่ทำให้วิญญาณมีการตัดสินใจถูกต้องและอยู่ข้างเดียวกับสิ่งที่ถูกต้อง⁶⁷ หรืออาจมองได้ว่า ความถูกต้องเป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดความรอบคอบทางศีลธรรมคือ ในการกระทำสิ่งใดๆของวิญญาณให้พึงยึดความถูกต้องเป็นสำคัญและเมื่อสิ่งนั้นได้รับการตัดสินใจประเมินค่าว่าถูกต้อง การกระทำทางศีลธรรมนั้นย่อมไม่ผิดพลาดหรือเป็นการกระทำที่ดีและถูกต้องเสมอ

สิ่งที่น่าสังเกตคือ ขงจื๊อไม่ได้กล่าวถึงความถูกต้องว่าขึ้นอยู่กับหลักการสูงสุดทางศีลธรรมเพียงหลักการเดียว หากแต่เป็นสิ่งที่วิญญาณซึ่งพิจารณาด้วยตนเองและปรับใช้ในบริบทที่แตกต่างกันได้อย่างยืดหยุ่นและเหมาะสมกับสถานการณ์ ซึ่งความเข้าใจเรื่องความถูกต้องในความหมายต่างๆ เหล่านี้เป็นผลมาจากรำเรียนจารีตและการไตร่ตรองเกี่ยวกับมนุษยธรรมจนเกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ขึ้นเองว่าสิ่งใดถูกต้องเหมาะสม และสามารถตัดสินใจประเมินค่าในสถานการณ์เฉพาะแต่ละสถานการณ์ได้อย่างยืดหยุ่นไม่ตายตัว⁶⁸ ความถูกต้องจึงเป็น “ความสามารถในการตัดสินใจและการเลือก” ของวิญญาณในสถานการณ์เฉพาะต่างๆ โดยไม่ได้ถือเป็นหลักการที่ตายตัวหรือเป็นหลักการเดียวที่ใช้ได้กับทุกสถานการณ์ เพราะในสถานการณ์เฉพาะในชีวิตจริงแต่ละสถานการณ์มีบริบทที่แตกต่างกัน ซึ่งวิญญาณจะต้องพิจารณาและปรับใช้เรื่องของความถูกต้องเหมาะสมได้โดยสอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ ได้ด้วยตนเอง* อย่างไรก็ตามแม้ว่าความถูกต้อง

⁶⁷ Jiyuan Yu, “Yi: Practical Wisdom in Confucius’s Analects,” *Journal of Chinese Philosophy* 33, No. 3 (September 2006): 340.

⁶⁸ Karyn Lai, “Li in the Analects: Training in Moral Competence and the Question of Flexibility,” *Philosophy East and West* 56, No. 1 (January 2006): 69-83.

* David L. Hall and Roger T. Ames, “Getting It Right: On Saving Confucius from the Confucians,” *Philosophy East and West* 34, No. 1 (January 1984): 8-9. และในทัศนะของจุงหยิง เจิ้ง (Chung-Ying Cheng) แม้ว่าจะมองความถูกต้องว่าเป็นหลักการสากลซึ่งต่างจากทั้งฮอลล์และเอมส์ ไหลและฮิว แต่จุงหยิง เจิ้งก็เห็นพ้องกับทุกคนในแง่ที่ว่าความถูกต้องเหมาะสมเป็นสิ่งที่วิญญาณสามารถปรับใช้เป็นการตัดสินใจทางศีลธรรมในสถานการณ์เฉพาะต่างๆที่เป็นสถานการณ์ในชีวิตจริงที่เป็นรูปธรรม ไม่ได้เป็นหลักการเชิง

ในทัศนะของขงจื้อจะไม่ได้เป็นหลักการสากลและสัมบูรณ์ในทางนามธรรม วิชาญชนแต่ละคนสามารถมีกรอบความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องทางจริยธรรมได้ใกล้เคียงกันไม่มากนักน้อย อันเนื่องมาจากได้ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางศีลธรรมมาเช่นเดียวกัน เพียงแต่สถานการณ์เฉพาะที่แต่ละบุคคลประสบนั้นแตกต่างกัน จึงทำให้การจะตัดสินประเมินค่าและเลือกกระทำกรสิ่งหนึ่งนั้นมีความแตกต่างกันไปในแง่ของรายละเอียด

ความถูกต้องมีความสัมพันธ์กับจารีตและมนุษยธรรม จารีตแม้จะเป็นแนวทางในการกระทำของมนุษย์แต่บางครั้งจารีตอาจมีปัญหาเพราะไม่ได้ครอบคลุมทุกบริบทของชีวิตมนุษย์และไม่สามารถให้แนวทางในการปฏิบัติของมนุษย์ได้ทั้งหมด ความถูกต้องจะทำหน้าที่ในการเข้ามาช่วยจารีต เบนจามิน ชวาร์ตซ์ (Benjamin Schwartz) กล่าวถึงความถูกต้องว่า "เป็นมโนทัศน์ที่ดูเหมือนจะเกี่ยวโยงโดยเฉพาะเจาะจงกับพฤติกรรมที่ถูกต้องในขอบเขตที่กว้างขวางของสถานการณ์ต่างๆ ในชีวิตซึ่งมีความเฉพาะที่บ่อยครั้งกฎแห่งจารีต 'ไม่ครอบคลุมโดยตรงอย่างง่าย'" ⁶⁹ กล่าวคือ แม้จารีตจะเป็นแนวทางในการกระทำของมนุษย์ แต่ในบางสถานการณ์จารีตไม่อาจให้คำตอบต่อบุคคลได้ว่าควรจะทำอย่างไร เช่น เมื่อเกิดความขัดแย้งของการทำตามจารีตต่อบุคคลในความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกัน เช่น บิดาทำผิดกฎหมายผู้ที่เป็นบุตรควรจะ "กตัญญู" โดยปกปิดความผิดให้บิดาหรือควร "ซื่อสัตย์" ต่อร์ฐในฐานะพลเมือง หรือบางครั้งจารีตที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาย่อมเกิดปัญหาว่าอย่างไรที่ควรปฏิบัติ อย่างไรไม่ควรปฏิบัติ ความถูกต้องจะเป็นสิ่งที่ช่วยชี้แนะว่าวิชาญชนควรตัดสินและกระทำหรือปฏิบัติในสถานการณ์นั้นๆ อย่างเหมาะสม ดังนั้นจารีตนอกจากจะต้องมีมนุษยธรรมเป็นพื้นฐานแล้ว จารีตที่จะมีความหมายและมีคุณค่าในทางศีลธรรมยังสัมพันธ์กับความถูกต้อง นักวิชาการทางปรัชญาจีนอย่างเดวิด แอล ฮอลล์ และโรเจอร์ ที เอ็มส์ (David L. Hall and Roger T. Ames) มองว่านี่เป็น "สิ่งที่ทำให้การกระทำทางจารีตมีความหมายในทางศีลธรรมที่แยกออกจากการกระทำของมนุษย์ที่ไม่ใช่เรื่องทางศีลธรรม" ⁷⁰

นามธรรมที่มีลักษณะสัมบูรณ์ที่ต้องมีถูกหรือผิดที่ตายตัว โปรดดู Chung-Ying Cheng, New Dimensions of Confucian and Neo-Confucian Philosophy (Albany: State University of New York Press, 1991), pp. 233-237.

⁶⁹ Benjamin I Schwartz, The World of Thought in Ancient China, p. 79. "concept of *i* ... a concept which seems to refer specifically to right behavior in the vast sea of unique life situations where most often than not there is no simple "covering" rule of *li*."

⁷⁰ David L. Hall and Roger T. Ames, "Getting It Right: On Saving Confucius from the Confucians," Philosophy East and West 34, No. 1: 10.

ในทางกลับกันจารีตยังมีบทบาทต่อความถูกต้องเช่นกัน ฮอลล์และเอมส์เห็นว่าจารีตทำหน้าที่สามประการ คือ ประการแรก จารีตซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมความถูกต้องจากผู้คนในอดีตจะช่วยให้การสั่งสอน กระตุ้น และพัฒนาให้เกิดอิทธิพลหรือความถูกต้องเหมาะสมและเกิดความสามารถในการตัดสินใจทางศีลธรรมของตนเองขึ้น ประการที่สอง จารีตเป็นเครื่องมือที่เป็นรูปแบบในการบรรลุถึงและการแสดงออกซึ่งความถูกต้องเหมาะสมของแต่ละคน และประการที่สาม จารีตเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ทางศีลธรรมและทำให้วิญญาณสามารถแสดงออกถึงสิ่งที่ถูกต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือจารีตที่สืบทอดมาแต่เดิมสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขได้ รวมทั้งยังเกิดจารีตแบบใหม่ๆ ขึ้นได้อันเป็นผลจากการมีอิทธิพลหรือความถูกต้องเหมาะสม⁷¹ ในประการหลังนี้จะเห็นได้ว่าขงจื๊อยอมรับในการปรับเปลี่ยนจารีตในบางโอกาสได้ เช่น การเปลี่ยนประเภทของหมวกที่ใช้ในพิธีกรรม เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจของยุคสมัย⁷² และจารีตสามารถปรับเปลี่ยนได้เพื่อให้ดีขึ้นและถูกต้องสมบูรณ์ ดังเช่นที่จารีตของราชวงศ์โจวคงงามสมบูรณ์เพราะได้เรียนรู้และปรับเปลี่ยนจากจารีตของสองราชวงศ์ก่อนหน้าคือจารีตราชวงศ์เซี่ยและราชวงศ์อิน (หรือซาง)⁷³

อิทธิพลหรือความถูกต้องเหมาะสมยังมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับมโนทัศน์เรื่องมนุษยธรรม กล่าวคือ การมีมนุษยธรรมที่เป็นคุณธรรมต่างๆ เพียงอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอเพราะในการกระทำในสถานการณ์อย่างหนึ่งนั้นการมีคุณธรรมเพียงอย่างเดียวอาจนำไปสู่ปัญหาได้หากไม่มีความถูกต้องเหมาะสมเข้ามาช่วยตัดสินใจและเลือกการกระทำที่เหมาะสมกับสถานการณ์

จื่อลู่กล่าวว่า "วิญญาณให้ค่าแก่ความกล้าหาญหรือไม่" อาจารย์กล่าวว่า "วิญญาณให้ค่าสูงสุดแก่ความถูกต้อง วิญญาณที่มีความกล้าหาญแต่ไร้ความถูกต้อง จะกลายเป็นก่อความวุ่นวาย เสี่ยวเหรินที่กล้าหาญแต่ไร้ความถูกต้อง จะกลายเป็นโจร"⁷⁴

ความกล้าหาญถือเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งของมนุษยธรรม จื่อลู่เป็นผู้ที่อารมณ์ร้อนและบ่มบ่ามย่อมเห็นความสำคัญของการมีความกล้าหาญ แต่ขงจื๊อกลับเห็นอีกด้านหนึ่งของความกล้าหาญคือหากนำไปใช้ในทางที่ไม่เหมาะสมและขาดความถูกต้องจะก่อให้เกิดปัญหาต่อตนเอง

⁷¹ Ibid., pp. 11-12.

⁷² สุวรรณ สกานันท์, หลุนอี่ว: ขงจื๊อสนทนา, เล่มที่ 9 บทที่ 3.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 3 บทที่ 14.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 17 บทที่ 23.

และผู้อื่น การให้คุณค่าและความสำคัญแก่ความกล้าหาญเพียงอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอที่จะยึดเป็นแนวทางในการตัดสินใจและเลือกกระทำทั้งหมดได้ การมีความกล้าหาญโดยคำนึงถึงการช่วยเหลือผู้อื่นของวิญญาณอาจเป็นสิ่งที่น่ายกย่องแต่หากปราศจากความถูกต้องก็จะนำไปสู่ความสับสน ในขณะที่เสียเวลาหรือมีความกล้าหาญแต่ใช้ในทางที่ผิดก็จะกลายเป็นโจร ดังนั้นความถูกต้องจึงทำหน้าที่ช่วยควบคุมหรือทำให้คุณธรรมหนึ่งๆ สามารถกลายเป็นคุณธรรมที่มีความเหมาะสมรวมทั้งช่วยในการตัดสินใจเลือกที่จะกระทำในสถานการณ์ต่างๆ ให้เป็นการกระทำทางศีลธรรมได้อย่างเหมาะสม การมีอึ้งจะช่วยให้วิญญาณผู้เปี่ยมไปด้วยมนุษยธรรมสามารถตัดสินใจได้ว่าควรจะทำอย่างไรในสถานการณ์หนึ่งๆ โดยยังคงคุณธรรมต่างๆ เอาไว้และมีความถูกต้องเหมาะสมทางศีลธรรมด้วย อย่างไรก็ตามการมีความถูกต้องเหมาะสมเพียงอย่างเดียวก็ไม่เพียงพอเช่นกัน ใน *หลุนฮิว* เล่มที่ 2 บทที่ 24 ขงจื้อกล่าวว่า "การเห็นสิ่งที่ถูกต้องแล้วไม่ทำเป็นการขาดความกล้าหาญ"⁷⁵ ผู้วิจัยเข้าใจว่าท้ายที่สุดแล้วการมีความสามารถในการตัดสินใจและเลือกกระทำได้อย่างถูกต้องในทางศีลธรรมสำหรับขงจื้อเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอ เพราะเป้าหมายทางจริยศาสตร์ของขงจื้อไม่ได้เพียงต้องการหาหลักการตัดสินใจคุณค่าแต่เป็นการขัดเกลาและพัฒนาทางศีลธรรมของชีวิตมนุษย์ การเข้าใจความถูกต้องและเห็นสิ่งที่ถูกต้องแต่ไม่ได้ลงมือกระทำในสถานการณ์หนึ่งๆ นั้นแม้จะรู้ว่ามนุษยธรรมคืออะไร ความกล้าหาญคืออะไร แต่ก็เท่ากับว่าขาดคุณธรรมนั้นๆ การมีความถูกต้องเพียงอย่างเดียวแต่ไร้ซึ่งมนุษยธรรมจึงไม่มีความหมาย ในการตัดสินใจและเลือกที่จะกระทำสิ่งใดๆ วิญญาณต้องมีทั้งความถูกต้องและมนุษยธรรมควบคู่กัน จึงจะถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ดีทางจริยธรรม

มนุษยธรรมหรือเหวิน จารีตหรือหลี่ และความถูกต้องหรืออึ้งเป็นมโนทัศน์พื้นฐานที่สำคัญในปรัชญาของขงจื้อและมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ผู้วิจัยเห็นว่าขงจื้อเน้นความสัมพันธ์ของมโนทัศน์ทั้งสามในแง่ของการเป็นมโนทัศน์ที่ใช้เป็นหลักหรือแนวทางในเชิงปฏิบัติมากกว่าจะเป็นเพียงความสัมพันธ์เฉพาะในเชิงมโนทัศน์ในกระบวนการทางความคิด ผู้ที่เป็นวิญญาณคือผู้ที่มีมนุษยธรรม มีความถูกต้องอยู่ภายในที่สามารถปฏิบัติและปรับใช้ในการกระทำโดยแสดงออกตามจารีตได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับสถานการณ์ในชีวิตที่มีบริบทแตกต่างกันไป

อาจสรุปได้ว่า จริยศาสตร์ของขงจื้อซึ่งเน้นพิจารณาเรื่อง "เต๋า" หรือมรรควิธีที่เป็นการถามหาหนทางไปสู่การแก้ไขปัญหาสังคม เป็นการให้ความสำคัญกับปัญหาทางจริยศาสตร์ในประเด็นการมีชีวิตที่ดี ขงจื้อมองว่าชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มีความกลมกลืนทั้งในระดับบุคคลและสังคมหรือชุมชน

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่มที่ 2 บทที่ 24.

ในระดับของบุคคลชีวิตที่ดีเป็นการได้พัฒนาและขัดเกลาทางคุณธรรมให้เป็นวิญญูชนผู้มีลักษณะทางคุณธรรมและมีศักยภาพทางศีลธรรมอย่างกลมกลืน ในระดับสังคมการมีชีวิตที่ดียังเป็นเรื่องของ การดำรงอยู่ในชุมชนทางศีลธรรมที่มีระเบียบ มีเอกภาพและความกลมกลืนภายใต้กรอบของ จารีตหรือหลั และวิถีทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายทางจริยศาสตร์คือ คำสอนเกี่ยวกับหลักทาง จริยธรรม อันได้แก่ มโนทัศน์เรื่องจารีต มนุษยธรรมและความถูกต้อง